
RƏSSAM ASİF AZƏRELLİNİN DƏDƏ QORQUD OBRAZI

Asif Hüseyn oğlu Rzayev 19 iyul 1946-cı ildə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində, Bərdə rayonunun Uğurbəyli kəndində anadan olmuşdur. 1970-ci ildə Əzim Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbini bitirmişdir. 1976-cı ildə keçmiş SSRİ-nin Rəssamlar İttifaqının mükafatına layiq görülmüşdür.

1980-cı ildə Tbilisidə Rəssamlıq Akademiyasını bitirərək, elə həmin ildə SSRİ Rəssamlar İttifaqına qəbul olmuşdur. 1983–1984-cü illərdə YUNESKO tərəfindən təşkil olunmuş beynəlxalq sərgisində iştirak etmişdir. Hazırda Azərbaycan Rəssamlıq Akademiyasında dosent kimi çalışır. Onun işləri Fransa, Almaniya, İran, Ukrayna, Rusiya, Türkiyə, Özbəkistan və s. ölkələrdə keçirilmiş sərgilərdə nümayiş etdirilmişdir [16].

Rəssamın yaratdığı uğurlu portretlərdən biri Dədə Qorqudun portretidir. Ön planda böyük həcmli verilmiş, oturaraq əlində qopuz tutmuş ozanların ozanı düşüncəli baxışları ilə diqqəti cəlb edir. Ağ geyimli Dədə Qorqud, geyiminə əlavə olaraq boynundan arxa tərəfə qara parça atmışdır.

Əsərin koloriti təbiətin rəngləri ilə verilmiş, lakin ön planda ağ geyimli Dədə Qorqud kompozisiyanın çox hissəsini tutmuşdur. Rəssamın bu obrazı ağ rəngdə verməsi heç də təsadüfi deyildir. Ağ rəngin simvolikasına diqqət yetirsək görərik ki, digər mənalarla bərabər həm də yaşlılıq, ululuq, təcrübə ilə dolu olma və böyüklüyü ifadə edir.

Qədim Türklərdə ağ yerinə ürüng sözünün istifadə edildiyini görürük. “Ağ” sözü isə mənbələrdə yazıldığına görə oğuzlar tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Ağlıq və saqqallılıq, böyük ərəlin və vəlilərin simvoludur. Necə ki, Dədə Qorqud da ağ saqqallı ərəldən biri olmuşdur [7, s. 98-99].

“Dədə Qorqud Kitabı”nda da müqəddəs bilinən ağ rəngin Tanrı, soy, kök başlanğıcı anlamına gəldiyini və yaxud bu deyilənlərlə bağlı onların tanıtma, fərqləndirmə əlaməti vəzifəsini yerinə yetirdiyini görürük [1, s. 212]. Yuxarıda ağ rəng haqqında deyilənlər rəssamın obrazında tam olaraq öz əksini tapmışdır.

Dədə Qorqudun əlində obrazın tamamlanması üçün *qopuz*¹ təsvir olunmuşdur. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında qopuz adlı musiqi alətinə rast gəlirik ki, bu, müasir dövrümüzdə olan ana saz, böyük və ya tavar sazın, qolça qopuz isə cürə sazı və yaxud da qoltuq sazının əcdadıdır [2, s. 178]. Göründüyü kimi rəssam qopuzun müasiri olan saz kimi təsvir etmişdir. Bunun səbəbi isə tamaşaçılara daha aydın olması ilə bağlıdır.

Obrazın arxa tərəfində, fonda dağ, sıldırım qayalıq və türk xalqlarına məxsus qəbristanlıq (qoç heykəlləri və balbal) verilmişdir. Çox güman ki, rəssam bunları simvolik anlamda verərək tamaşaçıya çatdırmaq istəyir ki, Dədə Qorqud türk əsillidir.

İnsan və heyvanların (qoç, qoyun, aslan, at) daşdan yonulmuş heykəlləri Qədim Türklərin şah əsərlərindəndir. Bunun kimi abidələr ilk dəfə 1722-ci ildə, D.G.Messerschmidt və F.I.Strahlenberg tərəfindən Minusinsk bölgəsində tapılmışdır [9, s. 52-53]. Qoç motivi çox istifadə edilən bir fiqur olaraq ən qədim Türk damğalarında daha çox rast gəlinmişdir [10].

Qoç başı damğalarını Türk məzar daşlarında da görmək mümkündür. Qoç başı damğası Türklər tərəfindən Hunlardan bəri istifadə edilirdi. Bu damğa; türbədə əhəmiyyətli bir şəxsın, hətta bir müqəddəs kimsənin yatdığına dəlalat edərdi. Məsələn, Qazaxıstanın Qızılorda vilayətinin Karmekşin rayonundakı məqbərədə Dədə Qorqudun məzarına çatmazdan əvvəl gələnləri qarşılayan böyük bir qoç heykəli vardır [13]. Təbii ki, rəssamın qoç heykəli ilə Dədə Qorqudu bir arada verməsi bu bağlılıq ilə əlaqədardır.

Qarabağda daş qoç fiqurları xüsusilə geniş yayılmışdır. Daşdan yonulmuş qoç fiqurları müxtəlif və orijinal bədii üslublara mənsubdur. Ağdam, Laçın rayonlarında rast gəlinən daş qoç fiqurlarının da bir çox özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bunlar daha çox uzaq keçmişlərin arxaik sənət nümunələrini xatırladır [14].

Rəssam fonda qoç heykəlləri ilə bərabər balbal da təsvir etmişdir. Balbal-lar Orta Asiya türklərində, şamanlıq² dininin etibarlılığını geniş şəkildə qoru-

¹ Güman ki, “qopuz” sözünün etimologiyası qop qədim türkcədə “ucalıq”, “yüksəklik”, uz isə “avaz”, “sehrli musiqi ahəngi” anlamını verir [11].; Qopuzun yaranma tarixi eramızdan çox-çox əvvəllərə aid edilir. Alət haqqında ilk məlumata uyğur Koço dövlətinə elçi göndərilmiş Vanyen-Tenin (982 il) kitabında rast gəlirik. Ona görə, uyğurların mahnı oxuyarkən çaldıqları əsas musiqi aləti qopuzdur [12].

² Şaman sözünün mənası ruhlara, magiyaya inanan xalqlarda (əsasən şimal xalqlarında) sehrbaz, ovsunçu, cadugər deməkdir. Şamanlar oxumaqla, dəf çalıb-oxumaqla özlərini cuşa gətirərək, guya ruhlarla münasibətə girərək, adamların xəstəliklərini sağaltdıqlarını, onlara uğurlu ov təmin etdiklərinə və s.-yə inandılar. Bu sözdən törəyən “şamanlıq-şamanizm” isə bəzi şimal xalqlarında – Orta Asiya, İndoneziya, Okeaniya, Amerika, Afrika xalqlarında ruhlara, magiyaya sitayiş etməkdən ibarət din formasıdır.

duğu dövrdə, ölən döyüşçülərin kurqan deyilən məzarlarının ətrafına dikilmiş, qoyulmuş, döyüşçünün öldürdüyü düşmənləri işarələyən, ümumiyyətlə bir daş parçasının üzərinə yonulmuş bir əlində qılınc və ya digər fiqurlardan ibarət olan heykəllərə, hətta daş yığınınından ibarət. məzara qoyulan simvol daşlardır. Əgər öldürülən şəxs dəyərli bir adamdırsa balbal daşına adı da yazılırdı [4; 15].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi obrazın arxa tərəfində, fonda dağ, sıldırım qayalıq təsvir edilmişdir. Eynilə digər dünya millətlərinin mifologiyalarında olduğu kimi, Türk mifologiyasında da dağ semantikasını görmək mümkündür. Dağlar dünyanın dirəyi və yaradılışın başlanğıcı olaraq qəbul olunurdu. Dağlar, üç ələmi bir-birinə bağlayan varlıqlardır. Bu səbəblə də tanrı məkanları olaraq bilinirdi. Bu səbəbdən insanlar, ibadət etmək və qurban vermək üçün dağları əsas götürürdülər. Dağlar, insanları tanrıya çatdıran bir vasitədir [8, s. 43]

Oğuzlarda dağların ruhları olduğuna inanılmışdır. Dağlara ata kimi adlar verilərək dağların fərdiləşdirildiyi nümunələr çoxdur. Bu əhatədə “Oğuzlar, dağlarla danışarlar, dağlara dua edərlər, dağların yaşlanıb yıxılmasından qorxarlar, dağlardan sağlamlıq diləyib şəfa verməsini istəyərlər”. Yenə dağlarla əlaqədar “şəfa diləmə, and içmə, salam vermə” və s. kimi bir sıra ifadələr də vardır [6].

Qədim türklərin əksər hissəsinin Altay, Bodınlı, Saqçaq, Ağ qaya, Alaş və başqa dağlara tapınmaları əslində mərhələli formada “Dədə Qorqud” oğuzlarının Qazlıq Dağı, Gökçə Dağ, Ala Dağ, Qara Dağ, Qaracuk Dağı kimi dağlara yönəlmiş inanclarına transformasiya edilib. Belə bir zəmində etiqad hədəfinə çevrilmiş tos-taunun – dağın, kosmoqonik başlanğıc olaraq oğuz cəmiyyətində də qəbul edildiyini müşahidə etmək mümkündür. Türk xalqlarının dağları ulu ana, ulu ata zənn etmələri, yaxud dağı ata - Ada-qolan adlandırmaları da müxtəlif variantlarla “Dədə Qorqud kitabı”na sirayət etmişdir. Dastanda oğuzların dağdan və onun ruhundan güc almaları ilə bağlı olan mifik elementlər qabarıqdır [3, s. 49].

Yuxarıdakı və digər mənbələrə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, Qorqudun dağda verilməsi onun Tanrı ilə əlaqəsinə, övliya olmasına işarədir.

Diqqət çəkən digər bir hissə, arxada köçəri türklərə xas komalar, meydan təsviridir. Dədə Qorqud hekayələrində hünərin və igidliyin göstərildiyi, mərasimlərin edildiyi yerlər olaraq görülən meydanlar; eyni yerdə yaşayan bir çox insana çata bilmənin, edilən işi fərqli kəslərə eşitdirə, bilmə və göstərmənin ən əhəmiyyətli mərkəzidir.

Dədə Qorqud hekayələrində “meydan” fərdin həyatında “ad alma”, “evlənmə”, gücün ortaya qoyulduğu, sərgiləndiyi, geniş kütlələrə eşitdirildiyi sahə olaraq əhəmiyyət qazanmışdır. On iki hekayədən ibarət olan bu əsərdə «meydan» bir simvol olaraq on hekayədə qeyd edilmişdir [5, s. 79].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, meydanda hansısa hadisənin baş verməsi üçün onun başlanması və bitməsi Dədə Qorqudun xeyir-duası ilə olarmış.

Son olaraq qeyd etməliyəm ki, ərsəyə gətirilən əsər türk xalqlarının mənəvi dəyərlərinə xidmət edərək, tamaşaçının maraq dairəsində olan bir tablodur. Bu isə o deməkdir ki, bu əsər, doğrudan da, türk xalqlarının dini etiqadını, adət-ənənəsini, yaşam tərzini özündə cəmləşdirən obrazın, Dədə Qorqudun simasıdır.

Açar sözlər: Dədə Qorqud, qopuz, rəssam, balbal, dağ.

ƏDƏBİYYAT

1. Bəhlul Abdulla. “Dədə Qorqud Kitabı”nda ağ rəngin semantik simvolikası, Dədə Qorqud dünyası. Məqalələr. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 240 səh.
2. Nizami Xəlilov Qopuzdan saza Dədə Qorqud dünyası. Məqalələr. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 240 səh.
3. Rövşən ƏLİBƏYLİ «DƏDƏ QORQUD KİTABI»NDA DAĞ KULTU. Dədə Qorqud, Elmi-ədəbi toplu, III (12), “Səda”, Bakı, 2004
4. Abdulkadir İnan, “Tarihte ve Bugün Şamanizm”, s.231; Emel Esin, Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006, s.109.
5. Gülnaz ÇETİNKAYA. DEDE KORKUT HİKÂİYELERİNDE SEMBOL OLARAK MEYDAN. Millî Folklor, 2013, Yıl 25, Sayı 98s. 73-86
6. Ögel, B. (1995). Türk Mitolojisi. Cilt:2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları s.441.
7. İHSAN TOKER. Renk Simgeciliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50:2 (2009), ss.93-112 .
8. Sadettin GÖMEÇ . ŞAMANİZM VE ESKİ TÜRK DİNİ.
9. А.Ю.Борисенко, Ю.С.Худяков, “ДревнетюркскиеПамятникиЕнисея”, МеждународныйСимпозиумоСибири(СоставительВ. И. Молодин), Новосибирск, 1998, с. 52-53.
10. <http://erdoganboz.blogcu.com/turk-adi-turk-damgalari-ve-hali-kilim-tarihi/327441>

11. <http://atlas.musigi-dunya.az/az/qopuz.html>
12. <http://az.wikipedia.org/wiki/Qopuz>
13. <http://forum.hunturk.net/koc-basi-damgasinin-sosyo-kulturel-onemi-3936.html>
14. http://garabagh.net/content_325_az.html
15. <http://www.kesfetmekicinbak.com/arkeoloji/00548>
16. <http://nizami.libmks.az/1266-ryssam-asif-azyrelli.html>

Asif Azərelli. "Dədə Qorqud".

Рамиль Гулиев (Азербайджан)

Образ Деде Коркута художника Асифа Азерелли

До создания этой работы художник Асиф Азерелли познакомился с религиозными верованиями, традициями, образом жизни тюркского народа. Детали, которыми насыщено произведение, являются символами тюркской культуры и влияют на формирование образа. Художник с помощью этих деталей доводит до зрителя подробную информацию о Деде Коркуте. Это произведения несет ценную информацию для будущих поколений.

Ключевые слова: Деде Коркут, гопуз, художник, балбал, гора.

Ramil Guliyev (Azerbaijan)

The image of Dede Korkut of the painter Asif Azerelli

Before the creation of this work, painter Asif Azerelli met with religious beliefs, traditions and ways of life of the Turkish people. Items that saturate figure refer to it and affect its formation. Painter with the help of these items brought to the audience details of Dede Gorgud. I believe that this work is valuable information for future generations.

Keywords: Dede Gorgut, gopuz, painter, balbal, mountain.